

۲۰۳۲۲۷۱

به نام خداوند بخشنده مهربان

فرهنگ یاریگری در استان سمنان

علیرضا شاه‌سینی



انقشورات حبله رود

۱۳۹۸

سرشناسه	: شاه حسینی، علیرضا، ۱۳۴۷-
عنوان و نام پدیدآور	: فرهنگ یاریگری در استان سمنان / علیرضا شاه حسینی
مشخصات نشر	: سمنان: انتشارات حبله رود، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۷۳ص.، مصور (بخشی رنگی)، نمونه جدول، ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
شابک	: ۷-۸۰-۸۷۸۴-۶۰۰-۹۷۸: ۳۶۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
داده‌ها	: کتابنامه: ص[۲۰۹]-۲۱۳؛ همچنین به صورت زیر نویس.
موضوع	: تعاون -- ایران -- سمنان (استان)
موضوع	: Cooperation- - Iran- - Semnan (Province)
موضوع	: سمنان -- آداب و رسوم و زندگی اجتماعی
موضوع	: Semnan- - Social life and customs
رده‌بندی ۲ جرحه	: ۱۳۹۸ش ۱۹الف/۵/HD۲۹۵۵
رده‌بندی دیوینی	: ۳۳۴/۹۰۸۸
شماره کتاب‌شناسی سی	: ۵۶۵۰۰۷

شناسنامه

فرهنگ یاریگری در استان سمنان

مؤلف: علیرضا شاه حسینی

ویراستار: عنایت‌الله رنجبر

ناشر: حبله رود

چاپ نخست، ۱۳۹۸

شابک: ۷-۸۰-۸۷۸۴-۶۰۰-۹۷۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

صفحه‌آرایی: محمدتقی رهبری فرد

طرح روی جلد: مرجان شمسی خانی

چاپ و صحافی: زلال کوثر قم

قیمت: سی و شش هزار تومان

عکس روی جلد: آیین وادوش در یکی از آرام‌های دامداران روستای ابرسج بسطام



انتشارات حبله رود

سمنان

میدان معارف، ساختمان فردوس

طبقه اول، واحد ۲

www.hablerood.ir

فهرست مطالب

۱		سخن استاد
۴		بدمه
۷		پیشگفتار
۱۵		فصل اول: ریگ‌ری در زمینه آب و آبیاری
۱۵		۱. خودیاری در لایروبی
۱۶		"کلاه به سر" در لایروبی که در شاه جوب‌ها در ریکان
۱۶		کایر در کله سر روستاهای طبرستان
۱۷		جورا (راه جوی) در میغان
۱۷		کلی درشن در فولادمحله
۱۸		کله سر در چاشم
۱۹		کله شکنی در چاشم
۲۰		جورگی در قلعه بالا
۲۱		کله پاک کنی در ده‌صوفیان
۲۲		آبیاری سنتی و لایروبی انهار در خنار امامزاده عبدالله
۲۳		سر کله بیتن
۲۶		۲. خودیاری در لایروبی قنات
۲۶		چاخویی (لایروبی و مرمت قنات) در روستاهای خواروتوران
۲۶		لایروبی قنات سطوه
۲۷		سران کردن آب در سطوه
۲۸		۳. خودیاری در لایروبی و تعمیر استخر کشاورزی
۲۸		استال پاک کنی در ده‌صوفیان

۴. خودیاری در نوکنی منابع آب و آبراهه‌ها..... ۲۸
- حفر چاه عمیق در روستای هشت‌آباد آرادان..... ۲۸
- حفر چاه در دهملای..... ۲۸
۵. خودیاری در بستن سد و سیل بند..... ۲۹
- احداث سیل بند در روستای امامزاده عبدالله..... ۲۹
۶. دگریاری و خودیاری در آب میان و آب بخشی..... ۳۰
- همجاری آب به آب (تعویض آب) و آب قرضی..... ۳۰
- قرض دادن آب به کسی که آبیاری کشتش نیمه کاره مانده است..... ۳۱
- آب سرنی در روستای سمنان..... ۳۱
- ولو (آب ول و ها) در حاشم..... ۳۳
- بخشش دسته جمعی آب در روستای قاطول..... ۳۳
- دل‌هاگردن آب در فومنه..... ۳۳
- آب غرابه در روستای دولت‌آباد آرادان..... ۳۴
- سرن آب در روستای جیلان شاهر..... ۳۴
۷. همیاری در آب به آب (تعویض آب) و آب قرض..... ۳۵
- تعویض آب نه‌ر و استخر در سمنان..... ۳۵
۸. خودیاری در حفظ سازمان‌های سنتی و استخدام کارگزاران آب..... ۳۵
- خودیاری در حفظ سازمان‌های آبیاری سنتی و استخدام کارگزاران آب..... ۳۶
- میراب در شه‌میرزاد (شام‌رزا)..... ۳۶
- آبیاری سنتی سمنان و کارگزاران آن..... ۳۸
- آب غربا به خوش‌نشینان و باغچه‌کاران در روستای فروان آرادان..... ۴۷
- تخصیص سهمی از آب غربا به تأسیسات عمومی در روستای داورآباد..... ۴۱
- ورگ و یینه در بکران میامی..... ۴۸
۹. یاریگری در تیره‌گری آب..... ۴۹
- تول کردن آب قنوت..... ۵۴
- تول کردن آب چشمه سارها..... ۵۵
- گل‌لوی گردن در امامزاده عبدالله..... ۵۶

۱۰. خودیاری در اجرای مراسم و آیین‌های آب‌خواهی ۵۶
- عروسی قنات در بخش‌آباد دامغان ۵۷
- بخت و توزیع خلیصه در بین عشایر ایل سنگسری ۵۹
- دادن شیران یا شیلان در روستای تویه‌رودبار دامغان ۶۰
- بخت‌هماچو در دامغان ۶۰
- نیون دادن در بین عشایر ایل الیکایی ۶۰

۶۳ فصل دوم: بگرم در زمینه کشتکاری

۱. یاری با و تعاون‌های سنتی در زمینه کشتکاری ۶۳
- بُنه‌بندی - روستای کندقلیخان ۶۳
- بُنه‌بندی در روستای فروار ۶۵
۲. یآوری در زمینه کشت‌های زودرس ۶۷
- اسپار کردن در درجین ۶۷
- همیاری در تخمه زنی خرب - ایوانک ۶۸
- تخمه کاری در روستاهای علی‌آباد مصباح‌خان و قدرت‌آباد ۶۹
- گویچه زنی در روستاهای خواروتوران ۷۰
- کایر در شخم زمین، روستاهای خطیرکوه ۷۱
- زوربری در کلاته رودبار دامغان (حمل کود حیوانی) ۷۱
- یآوری در پالیزکاری در چاه فرش پل ابریشم ۷۲
۳. یآوری در داشت ۷۳
- استخدام میراشکار در هیکو ۷۳
- انتخاب دشتیان در امامزاده عبدالله ۷۴
- رسم دوره‌ای در وجین مزارع پیاز در لاسجرد ۷۴
- یآوری در وجا (وجین) پیاز در بدشت ۷۵
۴. یآوری در برداشت ۷۶
- سیرگنی در روستاهای سرکوب ۷۶
- چغندر گنی در بکران و دیگر آبادی‌های دشت میامی ۷۷

- همیاری در کاه‌کشی در روستاهای گرمسار و آرادان..... ۷۸
- دَنه‌کَنی از هندوانه آجیلی در روستاهای خواروتوران..... ۷۹
- کاشت نشای تنباکو در روستای خانخودی بیارجمند..... ۷۹
- ”تنباکو پَرکَنی“ و دخترپیچ در روستای زمان‌آباد خواروتوران..... ۸۲
- فلفل کاری در فرومد..... ۸۳
- کایر در جنگامبر در روستاهای خطیرکوه..... ۸۶
- کَکَشی..... ۸۶
- یارگیری در برداشت عدس..... ۸۷
- قوزه شاد کند..... ۸۸
۵. یآوری در زمیید باغی..... ۸۹
- بیل‌داری در روستای حمدآباد مل تپه..... ۸۹
- یارگیری در ”خوزرونی“^۱ (دوجنی) شه‌میرزاد..... ۹۰
- خوز پاس‌هاکردن (پوست سن پوست نه سبز) گردو در شه‌میرزاد..... ۹۱
- خوز مغز‌هاکردن در شه‌میرزاد..... ۹۱
- کار به کار‌هاکردن در مغز کردن گردو در شه‌میرزاد..... ۹۲
- کاجیلا‌هاکردن گردو در چاشم..... ۹۲
- هوزچینی در امامزاده عبدالله سرخه..... ۹۳
- وش‌چینی یا همیاری و دگریاری هم‌ترازانه در پنبه‌چینی روستاهای گرمسار و آرادان..... ۹۷
- نارچینی (انار چینی) در سمنان..... ۹۷
- آلوچینی در شه‌میرزاد..... ۹۷
- بادام چینی در دوزه‌هیر..... ۹۸
- خدا قوتی در بسطام و دزج شاه‌رود..... ۹۹
- ماس خیر‌هاکردن در روستای جوین شهرستان سرخه..... ۱۰۰

فصل سوم: یاریگری‌های مرتع‌داری و دامداری سنتی

۱. یاریگری‌های مرتع‌داری..... ۱۰۱
- استخدام قارقچی در هیکو..... ۱۰۱

- ۱۰۱..... خودیاری در استخدام قرق‌بان در عشایر الیکایی و چوداری
- ۱۰۲..... واچینی در روستای کولیم
- ۱۰۳..... علف تاشی در چاشم
- ۱۰۳..... کُماچینی در عبدل‌آباد (عبدالله‌آباد) سرخه
- ۱۰۴..... نی‌گیری در عبدالله‌آباد سرخه
- ۱۰۴..... پیره‌چینی در عبدالله‌آباد سرخه
- ۱۰۴..... بالوجه‌گیری در امامزاده عبدالله سرخه
- ۱۰۶..... ۲. یاری‌گیری‌های بازاری سنتی
- ۱۰۶..... وارِه در تعاون کهن زنانه در بین ایلات و عشایر و روستاییان استان سمنان
- ۱۳۱..... مختاباد نشاء و ج شارکت و یاری‌گیری در دامداری سنتی
- ۱۳۳..... تقسیم کار بین مختاباد
- ۱۳۴..... شیردوشی
- ۱۳۵..... تعیین سهم هر شریک از محصول
- ۱۳۵..... وجه مشخصه‌ی دامداری مختاباد
- ۱۳۶..... فرضیه پیدایش فرهنگ مختاباد
- ۱۳۸..... وادوش، وادوشا، یادوشا، تراز
- ۱۳۹..... زمان شیردوشی
- ۱۴۰..... شیوه شیردوشی
- ۱۴۰..... تعداد شیردوش‌ها در شیوه مختابادی
- ۱۴۱..... تعداد دفعات شیردوشی در طول روز
- ۱۴۱..... زمان وادوش
- ۱۴۲..... تعیین میزان شیر هر یک از شرکا
- ۱۴۵..... مدت زمان وادوش
- ۱۴۵..... اندازه‌گیری شیر
- ۱۴۶..... نحوه محاسبه شیر
- ۱۴۷..... آداب و رسوم و عُرف‌ها در وادوش
- ۱۴۹..... تولید فرآورده‌های لبنی

۱۵۳		حاصل تقسیم کنی
۱۵۵		چرای دام و چوپانی
۱۵۵		شوی گماری در بین دامداران زمان آباد خواروتوران
۱۵۶		پلوار چرانی (پروار چرانی) یا چرای دام‌های پروار
۱۵۶		گذار کردن برف در روستای کولیم شه میرزاد
۱۵۷		بذل می شیشه در کولیم
۱۵۷		موری در بین دامداران پل ابریشم میامی
۱۵۸		ورده بوری یا ورهمکاری در چاشم
۱۵۹		چکانه چرانی در سطر
۱۶۰		حرکت گله‌ها در بال در کچ در عشایر سنگسری
۱۶۰		پس ویرزون (گله را در آب ریختن یا شستن دام) در عشایر سنگسری
۱۶۱		گسبند بشوشتن (شستن م‌ها) در بیلاق در بین عشایر الیکایی
۱۶۱		گسوند ناشی در هیکو
۱۶۲		ورابریم / ورا برین (جشن پشم‌چینی) در عشایر سنگسری
۱۶۴		پشم‌چینی دام (بری) در روستاهای خواروتوران
۱۶۴		"وره برین" یا "ور تاشن" در چاشم
۱۶۵		جوه پاک کُرن، (پاک کردن استخر) در خیل‌های سنگسری
۱۶۶		ورا داغ کُرون در عشایر سنگسری
۱۶۶		وره داغ بَزوئن در هیکو
۱۶۶		داغ کردن هاشی‌ها در روستاهای شتردار
۱۷۰		از جل در آوردن شتر از باتلاق در احمدآباد و رضاآباد خواروتوران
۱۷۱		منداب مالی شترها در طرود شاهرود

۱۷۱ فصل چهارم: یاریگری در تهیه فرآورده‌های لبنی

۱۷۱		شیردوشی
۱۷۳		آرشه وریچ در روستای کولیم
۱۷۳		سُزمه چنگالی (تهیه کشک) در عشایر سنگسری

- ۱۷۳.....تیم زنی (کره گیری سنتی) در عشایر سنگسری
- ۱۷۴.....خورش جگان دن در ایل سنگسری

۱۷۷ فصل پنجم: یاریگری در حوادث غیرمترقبه

- ۱۷۷.....کمک به کشاورزانی که خرمن غلات آنها دچار آتش سوزی شده
- ۱۷۷.....بون و ز در عشایر سنگسری
- ۱۷۸.....بنوازی در طایفه پروری
- ۱۷۸.....دستارم بین طایفه پروری
- ۱۷۹.....همه در روی ارمیان میامی
- ۱۷۹.....اهدای در روستای هیکو
- ۱۸۰.....بنوازی در ایل الکایی
- ۱۸۰.....گبهها در طایفه پروری
- ۱۸۱.....دادن دام "دوخواه" به افراد فاقد دام شیرده در ارمیان
- ۱۸۱.....کمک به دامداران خسارت در مراسم حاصل تقسیم گنی در تویه دروار
- ۱۸۲.....بازسازی آغل‌هایی که بر اثر آتش سوزی تخریب شده‌اند در تویه دروار و پروری
- ۱۸۲.....دادن یکی از قل‌ها به دامداران خسارت دیده در ختر
- ۱۸۳.....هبه دام در بین طایفه چوداری خواروتوران
- ۱۸۳.....یاریگری در خرید گوشت شتر تلف شده
- ۱۸۴.....مقابله با گرگ‌های لثایی و رسم کله گرگی

۱۸۹ فصل ششم: یاریگری در صنایع تبدیلی

- ۱۸۹.....تهیه شیر توت در میامی
- ۱۹۰.....دوشوی پزی در روستای قلعه بالا
- ۱۹۱.....یاریگری در تهیه دوشوی توت در ارمیان
- ۱۹۲.....تهیه کشته در روستای قلعه نو خرقان
- ۱۹۳.....یاریگری در پرواز کشی / پرواز کشان و تهیه قرمه در روستاهای سرحدات میامی
- ۱۹۴.....بخت نان در قدرت آباد دامغان

۱۹۵.....	شیواره.....
۱۹۵.....	روجین در کلاته رودبار.....
۱۹۵.....	روجین در بین طایفه پروری.....
۱۹۶.....	یاریگری در ساختمان سازی.....
۱۹۶.....	کاهک کردن سقف بامها (گلین دوی وی یا خنّه اندوی).....
۱۹۷.....	آب گل ماکنی.....
۱۹۹.....	کار در "دس اِنو" در چاشم.....
۱۹۹.....	توجیه کردن.....

۲۰۱.....	عروسی همه (عروسی هیزم) در روستای کولیم.....
۲۰۲.....	تهیه هیزم عروسی در روستای خاظم، مسار.....
۲۰۲.....	گروم کننده و هیزم در روستاهای خور تون.....
۲۰۴.....	پاک کردن برنج عروسی.....
۲۰۴.....	ری نما در سمنان.....
۲۰۵.....	پول شتون.....
۲۰۷.....	پول اندازی در گرمسار و آرادان.....

۲۱۱.....	منابع و مأخذ.....
۲۱۶.....	اسناد و تصاویر.....
۲۴۰.....	نمایه اصطلاحات.....
۲۴۹.....	نمایه جای ها و ایالات.....
۲۵۲.....	نمایه نامها.....
۲۵۴.....	آثار مؤلف.....
۲۵۴.....	کتابهای تالیفی.....
۲۵۵.....	مقالات.....

۲۵۵.....	مقالات ارائه شده در همایش‌ها.....
۲۵۶.....	مقالات چاپ شده در فصلنامه‌های تخصصی.....
۲۵۹.....	مقالات چاپ شده در ماهنامه‌های تخصصی.....
۲۵۹.....	مقالات چاپ شده در روزنامه‌های کثیرالانتشار سراسری.....
۲۵۹.....	لهج‌های تقدیر.....
۲۶۰.....	فعالیت‌های رسانه‌ای.....

اساس پایداری فرهنگی‌ها و تمدن‌ها بر مبنای ساختارهای اجتماعی و اخلاقی آن‌ها استوار است. عوامل پایداری مثل پول و قدرت و باور و پیشرفت علمی تکنولوژیکی بستگی به اندیشه و تفکر و نوع ساختارهای اجتماعی و سطح همکاری مردم یک سرزمین دارد. هر گونه تغییر و تحول در این ساختارها نموده‌های بارزی در همه زمینه‌های فرهنگی - تمدنی و اقتصادی اجتماعی دارد. یکی از عمده‌ترین اصول تمدن فرهنگی ایران یاری و یاریگری است. ایران در سرزمین خشک و کم آب با زمین حاصلخیز محدود واقع شده است. پایداری تمدن و فرهنگ و حکومت در این سرزمین نه به زیبایی جز به مدد تعاون و همکاری و همیاری و خود یاری و دگر یاری و... ممکن نبوده است. هیچ کاری در این سرزمین به صورت فردی انجام نمی‌شده است. ساختارهای اجتماعی از بدو تولد تا مرگ در همه امور تکالیف و وظایف مردم این سرزمین را مشخص کرده بود. ازدواج با مشارکت مالی و شادی همگانی انجام می‌شده است. ختنه سوران همچنین، خانه بدون یاری سرا پا نمی‌شد. زمین بدون یاری کشت نمی‌شد. و محصول بدون یاری به انبار نمی‌رفت. گله بدون یاری و گماری و

نوبتی روانه صحرا نمی‌شد و به خانه بازمی‌گشت.

ترکیب کلمات و اصطلاحات خود بیانگر واقعیت یاری‌گری در همه سرزمین فرهنگ ایرانی است.

در بخش اعظم این سرزمین کشاورزی به مدد آبیاری نمی‌توانسته است محصول دهد. پس آبیاری جزو نیازهای اصلی کشاورزی این سرزمین است. کلمه آبیاری ترکیبی است از کلمه آب + یاری. یعنی بدون یاری آبی در کار نیست. معادل کلمه آبیاری در زبان‌های اروپایی نیست. یعنی کلمات ایریگاسیون به فرانسه و ایریگیشن در انگلیسی مفهوم یاری را در خود ندارد.

بدر این سرزمین برای هر نوع باغداری ساختار و نظم و قانون و انضباطی ویژه ایجاد شده بوده است. گاه ساختار زمینه کشاورزی به صورت سلسله مراتب نسبتاً پیچیده در آمده و در گله‌ها ساختار ساده‌تر است.

در همه امور تولیدی و تجاری و توزیعی نیز هم‌یاریگری وجود دارد و هم تقسیم اجتماعی کار و هم ساختار سلسله مراتب دقیق.

شناخت یاریگری‌های سنتی و تلفیق آن با سیستم‌های مدیریت مدرن می‌تواند ما را از بن‌بست‌های زنجیره تأمین و تدارکات و زنجیره تولید و زنجیره ارزش بیرون آورد. روزگاری فکر می‌شد که می‌شود همه دانش چند هزار ساله سنتی را به دور ریخت، اما امروزه تقریباً اکثریت اندیشمندان به تلفیق دانش بومی و مدرن اعتقاد پیدا کرده‌اند.

آیا بدون شناخت همه ابعاد دانش سنتی و مدرن می‌توان آن را تلفیق کرد؟

کاری که آقای علیرضا شاه‌حسینی در جمع‌آوری و تحلیل دانش بومی یاریگری سنتی در استان سمنان انجام داده‌اند یک کار صرفاً آکادمیک برای افزایش گنجینه دانش سنتی نیست. کاری سترگ است برای شناخت عمیق‌تر زیست‌بوم بومی برای خروج از بن‌بست‌های مدیریتی و تولیدی مدل غربی. آرزوی توفیق ایشان را از درگاه خداوند و بهره‌برداری عملی از دانش ایشان توسط مدیران تولیدکنندگان را دارم.

دکتر محمدحسین پاپلی یزدی

استاد دانشگاه تربیت مدرس